

dezer landen en ieder ontslagen achten van den eed hem als zoodanig gedaan. Tevens deelen zij mede, dat zij zich onder de heerschappij hebben geplaatst van den hertog van Anjou „op sekeren conditien en poincten met sijne Hoogheid aengegaen en gesloten”. Zoolang deze afwezig was, zouden de staten-generaal, aan welke Matthias werd gezegd het gezag te hebben „geresigneert”, zelf als bestuur dezer landen optreden, in afwachting van de benoeming van een „Hooft en Landraad”. Alleen zouden Holland en Zeeland als te voren door den prins van Oranje en hunne staten worden geregeerd. De theorie, dat de vorst er is om het volk en niet het volk om den vorst was door de staten-generaal in een daad omgezet. Philips was hun soeverein niet meer. Over zijne nakomelingen en hunne rechten lieten de staten-generaal zich niet uit. Van hem en zijne handlangers wilden zij echter niets meer weten. De breuk met den spaanschen koning was volkomen.

HOOFDSTUK VIII.

De opdracht der soevereine opperhoofdigheid door de staten van Holland en Zeeland aan Prins Willem I, gepaard met hunne toenemende zelfstandigheid.

Al was bij het verdrag van Plessis-lez-Tours de hertog van Anjou tot „prince et seigneur” van de Nederlanden verheven, uitdrukkelijk hadden de staten van Holland, Zeeland en Utrecht daarbij de soevereiniteit van Oranje voor hunne gewesten gereserveerd. „Die van Holland en Zeland noch ook die van Utrecht waren gehelijk niet gezind om den Hertog als haren Grave en Heere aen te nemen . . . daerom hebben sy daer toe geensins willen verstaen dan onder expresse conditie datse souden blyven gelijkse jegenwoordelijk waren, so in het stuk van de Religie als andersins. Met het woord „andersins” verstonden zij „de soverainiteit”. „So veel als aengink de Munte, de contributiën tot onderhoudinge van d’oorloge, wilden sy hen wel metten anderen Provincien gemeen maken”¹⁾. In artikel 13 van het verdrag met Anjou werd uitdrukkelijk op die exceptie van Holland, Zeeland en Utrecht gedoeld. En bovendien werden in een schriftelijk stuk, dat door Anjou in 1580 werd afgegeven, nog eens afzonderlijk Oranje en zijne opvolgers in de rechte lijn door hem als soverainen van Holland, Zeeland en Utrecht erkend. In het daarop volgende jaar werd deze verklaring herhaald en nog in 1582 betuigde Anjou dat het nooit zijn voornemen was geweest iets van de pacificatie van Gent af te doen en evenmin van „de belofte bij ons gedaen aan onsen beminden en liefsten neve den Prince van Orangien”.

¹⁾ Bor, dl. I bldz. 214.

De staten van Holland en Zeeland, bewust van hunne macht, bevestigden den prins in zijne positie, door twee dagen, nadat het besluit tot afzetting van Philips II was genomen, den 24^{en} Juli 1581 hem de „sovereine opperhoofdigheid” op te dragen. Aan het besluit dat zij „sijne Excellentie gheattribueert hebben de titule van Hooge Overigheid”, voegden zij de veelzeggende woorden „met uitsluiting van den koning van Spanje”. Het gezag, door Oranje vroeger in den naam van Philips uitgeoefend, zou hij voortaan dus in eigen naam voeren. Dat was de beteekenis van de verandering, die thans plaats had. En terwijl de prins er op aandrong, dat die hooge overigheid hem zou worden opgedragen alleen „soo lange de landen in oorlog of wapenen syn”, gelijk voorheen steeds het geval was geweest, besloten zij in het geheim die woorden te schrappen. Dit alles bewijst niet alleen, dat zij eigenlijk slechts één staatshoofd, namelijk Oranje, erkenden, maar ook hoezeer het besef van hunne zelfstandige macht was geklommen. Zij regelden feitelijk de staatszaken geheel naar hunnen wil.

Dit strookte geheel met hunne zucht om de regeermacht zooveel mogelijk tot zich te trekken. Wanneer zij den prins telkens, als het ware angstvallig, in zijne hooge positie bevestigden, komt dit eenvoudig voort uit hunne overtuiging, dat het landsbelang beter gediend was door een éénhoofdig, dan door een veelhoofdig bewind, en het prestige tegenover en de steun van het buitenland vooral door den prins in de hand gewerkt werden. Maar middelerwijl waren zij er steeds meer op bedacht om hun gezag, zelfs ten koste van den prins, te versterken.

Een eigenaardig voorbeeld daarvan had reeds het jaar 1579 gegeven.

Gelijk bekend is, had de prins als stadhouder van wege den koning het recht om privilegies en octrooien te verleen, die niet waren „van werkelijk belang”, en om pardon te geven „van eenvoudige doodslagen en zulke misdaden, waarop geen doodstraf of verbeurdverklaring gesteld is”. Toen nu de staten den prins de oppermacht hadden geschonken, hadden zij dit recht zeer uitgebreid. Hij zou alle gratiën, remissiën, pardonnen, respijten, quinquennellen, legitimatiën en diergelijke mogen verleen „met advies van de officieren en wethouders der plaats naer ouder gewoonte”. Ook zou hij alle octrooien, beneficiën, prerogatieven of privilegiën mogen schenken, onder voorwaarde dat op het verleen van octrooien en privilegies het advies der staten werd gevraagd. Niemand zal ontkennen, dat hiermede een zeer omvangrijk recht in de handen van den prins was gelegd.

Maar wat deden nu de staten in 1579? Zij stelden den prins voor, telkens als hij afwezig was, — en dit geschiedde nog al eens — hen te machtigen „remissiën, pardonnen, respijten en octrooien van reductie van verloopen renten, staande op de steden” te geven. Dit geschiedt wél onder den gracieuzen vorm, dat de prins, die

immers zoo bezet is met de generale defensie van het land, niet met dit alles kan worden lastig gevallen, maar de bedoeling was doorzichtig. En de prins was scherpzinnig genoeg om de adder onder het gras te zien, en staatsman genoeg, om, al had hij zelf wellicht de staten maar al te zeer naar voren gebracht, op een gegeven oogenblik weerstand aan die machtsbegeerte te bieden. Hij had hun dan ook beleefd geantwoord, dat de staten een onderscheid moesten maken tusschen de rechten, die hij als stadhouder des konings en die hij als hoofd en overigheid van hen had ontvangen. Over de eerste kon hij niet beschikken. Hij rekende daartoe de remissiën en de pardonnen. De staten hadden dus hiermede niet te maken. Anders stond het echter met de respijten en octrooien, die hij, op grond van de unie van 1576, van de staten had verkregen. Daarover kon hij hun de beschikking geven, doch slechts bij provisie en tijdens zijne afwezigheid. De voorzichtige doch tevens besliste wijze, waarop de prins deze kiesche zaak behandelde, toont ons opnieuw, hoe goed hij de staten kende, die hem gaarne de handen vrijlieten, wanneer het aankwam op de verdediging van het land, maar hem even gaarne de handen bonden, wanneer het het binnenlandsch bestuur gold.

In die richting, zooeven geschetst, waren de staten doorgegaan. In het besluit van 1580 om nooit meer vrede met den koning van Spanje te sluiten, hadden zij gezegd, dat de prins *en* de staten de hooge overheid representeeren. In overeenstemming hiermede zouden dan ook voortaan in plaats van den naam des konings, die van Zijne Excellentie *en* de staten van Holland worden gebruikt. Uit de ordonnantie op de vergadering en besoignes van de staten van Holland van 17 Maart 1581 blijkt, dat zij, behalve de geldmiddelen, verandering in de regeering, vrede en oorlog, opdracht van den Lande, traktementen, giften, plakaten, privilegiën, wetten, benoemingen, muntwezen, buitengewone oorlogslasten en 's lands schulden, ook de benoeming van officieren en het verleenen van privilegiës, die, volgens de unie van 1576 tot de competentie van den prins behoorden, tot onderwerpen maakten, waarover hunne vergadering zou handelen. Tot nu toe was die benoeming van officieren geheel buiten hen omgegaan, en moest voor het verleenen van de zooeven genoemde privilegiës alleen het advies der staten worden ingewonnen.

Maar ook nog op andere wijze drongen zij zich in het bestuur des lands naar voren. De prins kreeg namelijk drie colleges naast zich, namelijk de raad van bewind, van financiën en van admiraliteit, die door hem *en* de staten werden benoemd, van beiden afhankelijk waren en beiden den eed moesten zweren.

Vermeerderden de staten alzoo eenerzijds hun invloed ten koste van den prins, anderzijds deden zij het ten koste der burgerij. Werden b.v. voorheen de hoofden der schutterijen en gilden nu en dan over sommige zaken geraadpleegd, — de prins had zelfs gewild, dat

men het al de leden dezer corporaties zou doen — den 23^{en} Maart 1581 werd verboden met de burgerij, onder welken vorm ook, overleg te plegen. Voortaan zou er met niemand, behalve met een enkele, die er van vroeger recht op had, over regeeringszaken mogen worden onderhandeld. Bovendien werd bepaald, dat alleen leden van vroedschappen naar de vergadering der staten mochten worden afgevaardigd. Ook door maatregelen als deze werd de macht der staten versterkt en werden zij feitelijk de soeverein van het land.

Niet minder echter werkte daartoe de meerdere zelfstandigheid mede, die zij zich tegenover de staten-generaal verzekerden. Langzamerhand maakten zij zich zelfs geheel los van het staats-rechterlijk verband met het zuiden. In 1582 stelden zij den hoogen raad in en verbraken zij hiermede de eenheid in de rechtspraak, die tot dusverre in den grooten raad te Mechelen had bestaan. Vooral op aandrang van de staten van Holland en Zeeland werd in 1583 besloten, het verzoek van de staten van Utrecht in te willigen tot het bijeenroepen van eene vergadering van de geünieerden, de zoogenaamde noordelijke staten-generaal, de kleinere generaliteit. Hiervan was het gevolg, dat het noorden steeds minder afgevaardigden zond naar de staten-generaal, terwijl de zelfstandigheid der zeven noordelijke provincies, onder leiding van Holland, voortdurend grooter werd. Zoo ontwikkelde zich snel het proces van de scheiding tusschen de twee deelen der Nederlanden, ondanks de vele pogingen, die prins Willem in het werk had gesteld om ze bijeen te houden.

Maar ook bij de ontwikkeling van dat proces waren de staten van Holland en Zeeland er voortdurend op uit, om — bij voorkeur met Utrecht — zooveel mogelijk ongedwongen hun eigen weg te kunnen gaan. Op de vergadering, waarop de unie van Utrecht tot stand was gekomen, hadden zij van dit streven blijk gegeven; op de zooeven vermelde samenkomst te Utrecht in 1583 was ditzelfde geschied; in die richting gingen zij onophoudelijk voort, totdat het zijn toppunt bereikte in het particularisme van Buys en van Oldenbarneveld.

Eén van de sterkste uitingen van hun machtsbesef, na de afzweering van Philips, was de vorm waarin en de voorwaarden waaronder zij den prins tot hun erfelijken soeverein en hun landsheer wilden maken. Terwijl de staten-generaal het plan beraamden om den prins, als provisioneel gouverneur-generaal, met den raad van state de regeering in handen te geven, waren de staten van Holland, Zeeland en Utrecht besloten, eene afzonderlijke regeering van Oranje in het leven te roepen. Na de zoogenaamde fransche furie had de verbittering tegen Anjou hun hiertoe aanleiding gegeven. De prins, wiens hoop echter nog altijd op den steun van Frankrijk tegen het overmachtige Spanje bleef gevestigd, had, om Anjou niet te ontstemmen, voor die hooge eer bedankt. Maar hij kor tegenover de

staten niet bij zijn onwil volharden. Zooveel invloed hadden zij reeds gekregen. Den 14^{en} Augustus 1582 nam de prins dan ook de benoeming tot graaf van Holland en den 20^{en} September van ditzelfde jaar die tot graaf van Zeeland in beginsel aan. Voorloopig zou de zaak echter, met het oog op Anjou, geheim blijven.

Men meene echter niet, dat den prins hiermede een zeer groote macht werd toebedeeld. Daartegen waakten de staten wél. Voor de „sovereine opperhoofdigheid” komt nu de „absolute souvereiniteit, grafelijkheid, hoogheid en heerlijkheid” in de plaats. Maar feitelijk beteekende deze verandering niet veel meer dan dat Oranje ophield soverein te zijn „tijdens den oorlog alleen”, en de grafelijkheid overging in zijn familie. Bovendien werden hem als graaf de domeinen toegewezen, echter met de nadukkelijke bepaling, dat hij ze zonder toestemming van de staten niet mocht vervreemden, verkoopen of weggeven. Eindelijk lag in de vermelding, dat Oranje het graafschap zou hebben als een vrij graafschap, de besliste losmaking van het duitsche leenverband opgesloten. Doch tegenover deze versterking van de positie van het huis van Oranje kwam eene inkrimping van de vroegere macht van den landsheer te staan, die de tegenwoordige tot een schaduw maakte van wat zij voorheen geweest was.

Wij zeggen niet te veel. Want de nieuwe graaf werd aan alle zijden gebonden. Hij mocht soverein zijn zonder eenige verplichting, hetzij aan Spanje of aan het duitsche rijk, van de oude positie van den landsheer was niet veel meer over. Zonder de toestemming der staten zou hij geene privilegies mogen verleen of vernieuwen; geen plakaten uitvaardigen tot verandering van den staat, de politieke afzwering dezer landen; geen verdragen sluiten; geen heerlijkheden, steden of plaatsen buiten Holland, Zeeland en Friesland onder zijne bescherming nemen; geen verandering op het stuk van justitie, politie of in de munt brengen; geen nieuwe tollën of wachten oprichten. Ook zou de eenparige toestemming der staten noodig zijn voor heffingen en omslagen; echter waren twee derden voldoende, waar het de beslissing over de kosten voor de verdediging des lands en het voeren van den oorlog betref. Alleen besliste de graaf in zake geschillen over de middelen waardoor en de wijze waarop het vinden en het inzamelen der gelden geschiedt. Verder moesten alle zaken, die de verdediging, en de welvaart van het land betroffen, zelfs die van het verleen van octrooien, gratiën en beneficiën „tot syner dispositie staande”, door hem met een raad van twaalf personen worden behandeld, die door hem en de staten samen werden benoemd; alleen mocht hij dat college nog aanvullen met twee, door hem gekozen leden. Zelfs werd zijne samenwerking met dien raad nog gebonden aan eene instructie, die de staten en hij te zamen hadden opgesteld. Niet alleen mocht hij zonder bewilliging van de staten geen oorlog voeren of vrede sluiten; ook was het hem niet geoorloofd zonder deze met vreemde mogendheden

te handelen of verbonden aan te gaan. Eindelijk had hij ook die bewilliging noodig als hij zich naar het buitenland wilde begeven; hij moest zijn verblijf houden in één der provincies.

Het allerduidelijkst kwam echter het machtsbesef der staten in dat gedeelte der opdracht uit, waarin zij zich het recht voorbehielden om, wanneer de graaf ook maar tegen één artikel zondigde, een ander in zijne plaats te benoemen en de domeinen, waarover hij de beschikking kreeg, terug te nemen. Daartegenover had de graaf geen enkel middel van verweer, als de staten hunne bevoegdheid te buiten gingen. Er kon dus met het oog op de opdracht niet eens van een contractueele verbintenis, waarbij beide partijen gelijke rechten hebben, worden gesproken.

Wanneer derhalve de prins niet vermoord was en het schot van Balthasar Gerards zijne inhuldiging niet had verhinderd, zou hij, hoewel voorzien van den graventitel, toch inderdaad ambtenaar der staten geweest zijn. Onder den schijn der souvereiniteit zou het wezen hebben ontbroken. Want de staten beschouwden zich zelf niet meer als *mederegeerders*, maar als de soevereinen, die uit tactische overwegingen een eenhoofdig bestuur begeerden, doch dit hoofd onderwierpen aan hunne verordeningen. De regentengeest van van Oldenbarneveld, één der opstellers van het stuk, is op elke bladzijde merkbaar.

In de practijk deed zich echter, zoolang de prins leefde, de verkeerde invloed van die voortschrijdende macht der staten niet al te zeer gevoelen, omdat de machtige persoonlijke invloed van Oranje daartegen een heilzaam tegenwicht bood. Dit gold niet alleen zijne positie tegenover de staten van Holland en Zeeland, maar ook die tegenover de staten-generaal. Formeel stond hij in de vereenigde gewesten als luitenant-generaal onder de staten-generaal, maar inderdaad berustte, vooral na den dood van Anjou, de opperste leiding over de Nederlanden in zijne handen. Al dachten de staten-generaal er niet aan hem de souvereiniteit aan te bieden en al zorgden zij, evenals de staten van Holland, er nauwlettend voor, dat hun medezeggenschap zoo goed als in alle zaken van binnenlandsch bestuur was verzekerd, toch keerde het overwicht van den prins hun overmacht.

Doch na den dood van den prins werd dit helaas ! anders.

HOOFDSTUK IX.

De provinciale souvereiniteit.

De landsheer was afgezworen; Anjou en de prins waren gestorven. Er was onzekerheid of de eene of andere buitenlandsche vorst, als hij werd aangezocht de souvereiniteit te aanvaarden, haar op zich zou nemen. De staten-generaal hoopten, ter wille van 's lands